

BÖLÜM: IV

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA
BÖLGESEL KALKINMA İÇİN
POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu bölüm, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Dış İlişkiler Birimi tarafından hazırlanmıştır

BÖLGELER arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını gidermek ve gelişmişlik skalasının en gerisinde bulunan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kalkınmasını sağlamak için öncelikle, uzun vadeli bir bölgesel kalkınma stratejisi hazırlanmalıdır. AB üyelik süreci ve Dokuzuncu Ulusal Kalkınma Planında belirlenen stratejik hedefler de bunu gerektirmektedir.

AB üyelik sürecinde bölgesel politikaların geliştirilmesi, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin kalkındırılması, bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik farkının giderilmesi konusunun önemli bir gündem olacağı görülmektedir. Türkiye için her yıl yayınlanan ilerleme raporlarında "Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu" başlıklı 22. müzakere faslı bölgesel politikalar ile ilgilidir. Her yıl yayınlanan ilerleme raporlarında Türkiye'nin üyelik için hazırlanırken, geri kalmış bölgelerin büyük farklılıklarına yönelik etkin bir bölgesel politika oluşturulmasına yüksek düzeyde bir öncelik vermesi ve kapsamlı ve uzun vadeli bir strateji oluşturması gerektiği belirtilmektedir (1999, 2000, 2001, 2002 İlerleme Raporları).

Bölge için bugüne kadar hazırlanan plan, program ve projelerin neredeyse tamamı merkezi bir yaklaşımla, yerel aktörleri dışlayan süreçlerle hazırlanmıştır. Hem ülke deneyimleri hem de dünya deneyimleri (AB, UNDP, Dünya Bankası) yerelliğe ve katılıma dayanmayan kalkınma planlarının başarısız olduğunu göstermektedir (TESEV, 2006). Başarının en önemli şartlarından biri olan yerelin sorunlarını ve önceliklerini doğru tespit etmek yerelliği ve katılımı esas almayı gerektirir. Doğru bilgilere, önceliklere dayanmayan planlar teşhisi doğru yapamadıklarından dolayı, öngörülen müdahale alanları ve stratejileri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Başarının ikinci önemli şartı yerel aktörlerin hazırlanan planları sahiplenmesidir. Yerellik ve katılım, yerel aktörlerin ve vatandaşların planları sahiplenmesini sağlayacak tek yoldur. sosyo-ekonomik gelişme konularında yerel aktörlerin kapasitelerini geliştirme başarı için üçüncü önemli şarttır. Yerelliği ve katılımı göz ardı eden merkezîyetçi yaklaşımlarla, yerel aktörler süreç dışında kaldıklarından bunu sağlamak mümkün değildir. Verimlilik, başarı ve yerel aktörlerin kapasitelerini geliştirme hedeflerinin dışında demokratik değerlerin ve kriterlerin gelişmesi de yerelliği ve katılımı gerekli kılmaktadır.

‘Bu rapor hazırlanırken, TESEV tarafından hazırlanan “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Sosyo-ekonomik Öncelikler (2006)” ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan ve Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah Gül’e sunulan “Kentsel ve Bölgesel Sorunlar Güçlükler Tespitler ve Çözüm Önerileri (2007)” araştırmaları dikkate alınmış, bu raporlarda dile getirilen öneriler değerlendirilmiştir.

Bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklı, yerel ve bölgesel kalkınma anlayışı ile mümkündür. Yerel ve bölgesel kalkınma, güçlü merkezi yönetimlerin desteğinin yanında, yerel dinamikleri ve potansiyeli değerlendirebilecek ve mobilize edebilecek güçlü yerel organlar – yönetimler gerektirir. Yerel ve bölgesel kalkınmayı sağlayacak güçlü yerel yönetim organlarını geliştirmek için mevcut kamu yönetimi sistemi içinde idari ve mali yerelleşmeyi sağlamak gerekiyor. Bu amaçla Türkiye' 1991 yılında kabul ettiği ancak en önemli maddelerine çekince koyduğu (TBMM, 1991) Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı tüm maddeleriyle kabul etmeli ve yerel yönetim sistemini yeniden düzenlemelidir.

İdari yerelleşme kapsamında, yerelde verilen kamu hizmetlerinin yönetim yetkisi seçilmiş yerel yönetim organlarına devredilmelidir. Böylesi bir düzenlemeyle bir yandan kamu hizmetlerinin yurttaşlara en yakın birimler tarafından verilmesi sağlanarak etkinliği ve verimliliği artacak, öte yandan yurttaşların kamu örgütlerine ulaşabilirliğinin artırarak denetim ve kontrol olanaklarını artıracaktır. Yurttaşlar böylece gerçek anlamda egemenliğin kayıtsız şartsız sahibi olacaktır.

İdari yetkilere paralel bir şekilde, seçilmiş yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları yerine getirebilmesi için ihtiyaç duydukları mali kaynaklara ulaşmaları sağlanmalıdır. Bölgenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik geri kalmışlık dikkate alındığında, bir yandan yerelde elde edilen kaynakların yerelde kalmasına olanak tanıyacak idari-hukuksal düzenlemeler yapılmalı, öte yandan gelişmiş bölgelerden geri kalmış bölgelere kaynak transferi sağlanmalıdır.

Bölgesel ve kentsel kalkınmayı sağlayacak politika önerilerini kapsayan bu bölüm dört ana altbölümden oluşmaktadır. İlk olarak sosyo-ekonomik kalkınma için hazırlanması gereken kalkınma stratejisi için sektörel bazlı önermelerde bulunulmuştur. Bu kapsamda yatırım politikaları, eğitim, sağlık, turizm, ticaret, tarım ve hayvancılık, inşaat, sanayi, bilgi teknolojileri ve hizmet sektörleri ele alınmıştır. İkinci alt bölümde sosyo-ekonomik kalkınma için planlama süreci kadar önemli olan kalkınma yönetimi incelenmiş ve idari-mali yerelleşme ve katılım eksikli politikalar önerilmiştir. Bölgesel kalkınma sürecinin uzun bir zaman diliminde gerçekleşeceği ve bölgedeki yoksunluk ve yoksulluğun yoğun düzeyi dikkate alınarak, üçüncü altbölüm

yoksullukla mücadele kapsamında kısa vadeli önlemlere dair önermelere ayrılmıştır. Son altbölümde, sosyo-ekonomik kalkınma sürecinin en önemli ayaklarından biri olan kalkınma finansmanı için politika önerilerine yer verilmiştir.

4.2. Kalkınma Programı İçin Sektörel Bazlı Politikalar

4.2.1. Temel Politikalar

sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından son sırada yer alan Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinin kalkınması için sektörel bazlı politika öneri geliştirilirken, tüm sürece yön verecek temel politikaların belirlenmesi gerekmektedir. Üçüncü beş yıllık kalkınma planı ile birlikte vazgeçilen "Bölgesel Kalkınma" yaklaşımı, bu çalışma kapsamında geliştirilen önerilerin en önemli bileşenini oluşturmaktadır. Bölge genelinde hâkim olan sosyo-ekonomik gelişmemişlik Cumhuriyet dönemi boyunca devam eden bir sorundur. Bölge illeri hem sosyo-ekonomik açıdan hem de sosyokültürel açıdan benzerlik taşımaktadır. Dünya deneyimleri de dikkate alındığında bölgenin tamamını kapsayan entegre bir yaklaşım kalkınma için daha etkin ve verimli sonuçlar doğuracaktır.

Bölgesel kalkınma sürecinin AB üyelik sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmesi ve yapısal uyum çalışmaları ile paralel ele alınması tüm planlama ve uygulama süreçlerinde dikkate alınması gereken ikinci önemli husustur. Cumhuriyet öncesinden başlayan ve Cumhuriyet ile birlikte devam eden temel ekonomi politikalar, Batı ekonomisine eklenme amaçlı olmuştur. Bu politikalar sonucu uluslar arası alanda yapılan işbölümü sonucu, ülke ekonomisi merkez konumunda olan batı ekonomisinin çeperi haline gelmiştir. Bu sürecin bir sonucu olarak Batıya yakın liman kentleri İstanbul ve İzmir ve bu şehirlerin içinde olduğu Ege ve Marmara Bölgeleri Türkiye ekonomisinin merkezi haline gelmiş, ülkenin geri kalanı merkez konumunda olan İstanbul ve İzmir şehirleri başta olmak üzere Ege ve Marmara Bölgelerinin çeperi haline gelmiştir. Merkeze en uzak konumda olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu ise ne yazık ki bu politikalarla en fazla zararı gören bölgeler olmuştur. Bu çalışma kapsamında, AB üyelik süreci çerçevesinde yıllardır uygulana gelen bir-birkaç merkezli kalkınma-büyüme stratejisinden çok merkezli kalkınma stratejisini geçmek temel politikalarla

biri olarak önerilmektedir.

Dışa bağımlılığı azaltıcı, öz kaynaklara dayalı, sektörler arası eklemlemeyi sağlayacak toplumun sürecin öznesi olmasına olanak tanıyacak, kârın maksimizasyonundan ziyade hayat şartlarını iyileştirici gelir maksimizasyonunu hedefleyen katılımcı ve yerel mekanizmalara dayalı entegre bir yaklaşım geliştirmek bir diğer önemli politika olarak önerilmektedir.

Temel politika önerileri ana başlıklar halinde aşağıda sıralanmıştır:

- AB üyelik süreci ve Dokuzuncu Ulusal Kalkınma Planında belirlenen bölgesel gelişmenin sağlanması ve bölgeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarının kaldırılması için, öncelikli olarak konuya yüksek düzeyde öncelik verilmeli, KAPSAMLI VE UZUN VADELİ BÖLGESEL KALKINMA STRATEJİ oluşturulmalıdır.
- sosyo-ekonomik skalada geride kalmış bölge ve kentleri kapsayan, 80 yıllık ihmal giderecek bir seferberlik ilan edilmesi gerekmektedir.
- Yıllardır benimsenen ve uygulanan temel politika olan merkez-çevre yaklaşımının terk edilmesi, bir-iki merkezli (İstanbul, İzmir ya da Marmara-Ege) yapıdan çok merkezli bir yapıya geçişi sağlayacak bir yaklaşım esas alınmalıdır. AB uyum süreci ile birlikte belirlenen 12 NUTS (İstatistik Bölge Birimi) Düzey I ve 26 NUTS Düzey II bölgelerinin⁵ kendi içinde sosyo-ekonomik olarak entegre olmuş gelişmiş merkezlerle dönüşmesi esas alınmalıdır.
- AB'den alınacak katılım öncesi yapısal dönüşüm fonlarının bölgeye aktarılması için özel çaba sarf edilmeli, bölgeye pozitif ayrımcılık uygulanmalıdır. Bu kapsamda, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA)⁶ kapsamında bölgenin kalkınması için mevcuttaki 5 ana programdan biri ayrılmalı ya da yeni bir program oluşturulmalıdır.
- Bölgesel kalkınma süreci planlanırken, sürdürülebilir kalkınma anlayışı esas alınmalı, kalkınma sürecinin ekonomik, sosyal, çevresel ve

kültürel boyutları birlikte ele alınmalıdır.

- Bölgesel ve yerel ekonominin dışa bağımlılığını azaltmak, daha fazla öz kaynaklara dayanmak, sektörler arası uygun eklemlemeyi sağlamak hedeflerini gerçekleştirecek entegre bir yaklaşım esas alınmalıdır.
- Kapsamlı uzun vadeli bölgesel kalkınma stratejisi, sosyal devlet anlayışı ekseninde hazırlanmalı ve seferberlik süreci bu yaklaşımla yönetilmelidir. Bölgede yaşayan insanları tüketici-bağımlı duruma sokan ve devletten ziyade vakıfların, sivil toplum örgütlerinin ve hayırsever vatandaşların işi olan "hayır" politikaları yerine vatandaşlık hukuku ve sosyal devlet olmanın gereği olarak tüm vatandaşlarına hakları olan insanca çalışmak ve emeklerinin karşılığını alabilmek için uygun istihdam koşulları yaratılmalıdır.
- Bölgesel kalkınma süreci planlanırken, kamu ya da özel sektörün kar maksimizasyonundan ziyade, gelir maksimizasyonunu ve yaşam kalitesini artırmayı esas alan, istihdam odaklı politikalar benimsenmelidir.
- Yeterli kaynak ve siyasi destek sağlanmalıdır.

4.2.2. Yatırım Politikaları

Yatırım politikaları sosyo-ekonomik açıdan gelişmemiş bölgelerin kalkınması için en önemli araçların başında gelmektedir. Altyapı, üstyapı, ulaşım, mekan, insan kaynakları, eğitim, sağlık gibi tüm alanlarda uzun bir zaman diliminin içinde kentleri çöküntü haline getiren sosyo-ekonomik geri kalmışlığı ortadan kaldırmak elbette ki çok yönlü ve entegre müdahaleyi gerektirmektedir.

Çöküntü bölgelerin çok yönlü ve entegre bir müdahale ile yaşanılabilir ve çekici alanlar haline getirilmesi, kar maksimizasyonu ile hareket eden ve farklı bölgelerde yatırım yapma imkanı olan özel sektör için tercih edilir bir seçenek olarak görülmemektedir. Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında 1972 yılında esas alınan ve 24 Ocak

⁵ NUTS bölgelerine ilişkin daha detaylı bilgi için bakınız: <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html>.

⁶ IPA'ya ilişkin daha detaylı bilgi için bakınız:

http://www.avrupa.info.tr/AB_Mali_Destegi/2007_Sonrasi,Bilesenler.html?LanguageID=1.

⁷ 1972 yılından bu yana uygulanan kalkınmada öncelikli yöreler ve teşvik politikalarının sonuçları incelendiğinde, özel sektörün geri kalmış bölgeleri değil, gelişmiş bölgeleri tercih ettiği görülmektedir. Alınan teşviklerin mekansal dağılımına bakıldığında, en fazla teşvikin en gelişmiş Marmara Bölgesine gittiği görülmektedir. Konuya dair daha detaylı bilgi için bakınız: http://www.hazine.gov.tr/stat/yatirimtesvik_ist.htm

1980 kararları ile daha da yaygınlaşan, ancak sonuçlarının da ortaya koyduğu gibi⁷ başarısız olan özel sektör öncülüğünde kalkınma stratejisi yerine kamu öncülüğünde bir yatırım politikası önerilmektedir. Özel sektör dışsal ekonominin iyi olduğu koşulları tercih etmektedir. Altyapı, enerji, ulaşım, insan kaynağı, hizmet sektörü gibi alanlarda gelişmiş bölgeler, girişimcilere kendi çabaları dışında olanaklar tanımakta, kar maksimizasyonu olanaklarını artırmaktadır. Örneğin İstanbul gibi bir kentte kurulmuş bir şirket bir mühendislik kadrosu için Türkiye'nin en iyi üniversitelerini bitirmiş yüzlerce başvuru alırken, Diyarbakır, Batman ya da Van gibi illerimizde bulunan bir firma en iyi ihtimalle eğitim kalitesi oldukça düşük olan bölge üniversite mezunlarına zar zor erişebilmektedir.

Bölgenin sosyo-ekonomik gelişimi için kamu öncülüğünde, özel sektörün alt bölgesel ve sektörel bazda teşvikini ve AB uyum fonlarını ve uluslararası desteği kapsayan istihdam odaklı yatırım politikaları önerilmektedir. Bu çerçevede yer alan önermeler aşağıda sıralanmıştır:

- Özel sektör önderliğinde bir yatırım sürecinin başarılı olmasını beklemek çok gerçekçi değildir. Bu kapsamda kalkınma için öncelikle bölgesel kalkınmada en önemli rol oynayan istihdam odaklı kamu yatırımlarına ağırlık verilmelidir.
- Kamu yatırımlarına paralel olarak istihdam eksenli özel teşviklerle özel sektörün bölgeye yatırım yapması sağlanmalıdır. Genel teşvikler yerine sektör ve alt bölgeleri geliştirici özel teşvikler katılımcı yöntemlerle tanımlanmalıdır. Kısa dönemde başarı sağlanması, kamu kaynaklarının ve teşviklerin ülkenin yarısından fazlasına açılması yerine az sayıda ilin sorunlarına eğilmeye mümkündür.
- Bölgede istihdamı sağlayacak projelerin önünün açılabilmesi için gerekli yasal ve idari düzenlemeler yapılmalıdır. Bu çerçevede, KOBİ ve yatırım teşvikleri, kredi ve sübvansiyonlar, vergi muafiyetleri vb. alanlar ile yatırımların altyapısal hazırlığı olarak ulaşım, enerji, bilgi-iletişim gibi alanlara öncelik verilerek bölge somut yatırımlara hazırlanmalıdır. Teşviklerin ve kamu yatırımlarının dağılımda daha fazla pay ve pozitif ayrımcılık açık talebimizdir.
- Teşvik politikalarının etkin olabilmesi için bölge genelinde başvuruların değerlendirilip ka-

rar altına alındığı, aşırı bürokratik yapılardan arındırılmış merkezler oluşturulmalıdır. Etkin bir tanıtım ve danışmanlık hizmeti verilerek girişimcilerin teşviklere erişimleri kolaylaştırılmalıdır.

- Kamu yatırımları başta olmak üzere, özel sektör yatırımları ve AB uyum fonları öncelikli olarak insan kaynaklarının geliştirilmesi, altyapı başta olmak üzere hayat şartlarını iyileştirici kentsel iyileştirmeleri kapsamalıdır. Eğitim ve sağlık altyapısının iyileştirilmesi, kültürel faaliyetlerin geliştirilmesi ve kentlerin fiziki görünümünün iyileştirilmesi ile "yaşanılır kentler" yaratılmalı bu sayede yetişmiş elemanların bölgeden kaçması engellenmelidir.
- Komşu ülkelerle çalışmak isteyen yerli ve yabancı şirketleri bölgeye çekmek için bir kampanya düzenlenmelidir.

4.2.3. Eğitim Sektörü

sosyo-ekonomik kalkınma, özü itibarıyla insani gelişmeyi ifade etmektedir ve bunu amaçlamalıdır. Öte yandan insani gelişme kaygısı yanında sosyo-ekonomik kalkınma sürecinin etkinliği ve verimliliği de insan kaynaklarını geliştirmeyi gerektirmektedir. Üretim ve inşa süreçlerinin enerji, hammadde ve insan gücü öğeleri ve planlama, uygulama ve denetleme süreçleri değerlendirildiğinde, insan kaynakları kalitesinin kalkınma sürecinin en önemli bileşenlerinden biri olduğu görülmektedir. Enerji ve hammadde kaynakları ne kadar fazla ve kaliteli olursa olsun bu kaynakları yönetecek, planlama, uygulama ve denetleme süreçlerini etkin ve verimli şekilde yürütecek insan kaynakları olmadığı takdirde, başarısızlık kaçınılmaz olacaktır. 1980 sonrası bilgi ve iletişim sektöründe meydana gelen devrimsel gelişmeler sonucunda bilgi ve insan gelişmenin en önemli iki kaynağı haline gelmiştir. Bilginin ana kaynağının insan olduğu dikkate alındığında, insan faktörünün en önemli kalkınma bileşeni olduğu görülmektedir.

Tüm bu hususlar dikkate alındığında, insani gelişme için en önemli araç olan eğitim sektöründe büyük bir atılım yapmak bölgenin sosyo-ekonomik gelişimine büyük bir katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda geliştirilen önermeler aşağıda sıralanmıştır:

- Bölgeye yönelik eğitim yatırımları artırılmalıdır. Derslik sayıları artırılmalı, sınıfa düşen

öğrenci sayıları azaltılmalı, öğretmen açıkları kapatılmalı, okul binaları iyileştirilerek teknik donanımları güçlendirilmelidir. Bölgede örnek okulların açılmasını sağlayacak pilot projeler geliştirilmelidir.

- İlkokul düzeyinde okullaşmaya paralel olarak özellikle lisede okullaşma oranının artması için özel kampanyalar ve destekler sağlanmalıdır.
- Meslek okullarının kapasiteleri arttırılarak daha cazip hale getirilmelidir. Öğrencilerin meslek okullarını tercih etmesi için iş garantisi gibi özel teşvikler sağlanmalıdır.
- Dicle Üniversite başta olmak üzere bölge üniversiteleri ile kamu kuruluşları arasındaki ortaklıklar teşvik edilmeli ve desteklenmeli, bölgesel-kentsel kalkınma, yoksullukla mücadele gibi sorun odaklı yüksek lisans, doktora ve sertifika programlarının düzenlenmesi teşvik edilmeli, bu alanda var olan fakülte ve bölümler geliştirilmelidir.
- Eğitim alanında yapılan yatırımlar asimilasyoncu kültür politikalarının bir parçası haline gelmemelidir. Bu amaçla eğitim yatırımlarında anadilde eğitim politikaları esas alınmalı, Kürtçe eğitim ve öğretimi güçlendirecek düzenlemeler yapılmalıdır.

4.2.4. Sağlık Sektörü

Sağlık kalitesi insani gelişmenin en önemli ikinci bileşenini oluşturmaktadır. Eğitim sektörüne paralel bir şekilde sağlık sektöründe yapılacak gelişmelerle, bölge kentlerinde insani gelişmişlik düzeyi dikkate değer ölçüde iyileştirilebilir. Eğitim sektörüne paralel şekilde sağlık sektöründe meydana gelecek büyük bir atılımla, yurttaşların kaliteli eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimini sağlayarak bölge kentlerini yaşanılabilir yerleşim alanları haline getirmek sosyo-ekonomik gelişme için dikkate değer katkılar yaratacaktır. Sağlık sektörü için geliştirilen önermeler aşağıda sunulmuştur.

- Bölgeye yönelik sağlık yatırımları artırılmalıdır. Bu kapsamda personel, donanım ve mekânsal alanda iyileştirmeler sağlanmalıdır. Özellikle nitelikli sağlık personellerinin bölgede kalma-

sını sağlayıcı, konut, maaş, sosyal hayat gibi alanlarda özel teşvikler sağlanmalıdır.

- Bölgede yeşil kart kapsamı genişletilmelidir. Yeşil kart alımında yapılan güvenlik taraması vb. uygulamalara son verilmeli, yoksulluk ve sosyal güvenceden yoksunluk dışındaki kriterler kaldırılmalı, vatandaşların başvuru süreçleri kolaylaştırılmalıdır.
- Diyarbakır, Gaziantep, Van gibi bölgesel merkezlerde sağlık kampüsleri oluşturulmalıdır.
- Bölgede birinci basamak sağlık hizmetleri (prim şartı olmaksızın) herkese bedelsiz sağlanmalıdır.
- Birinci basamak sağlık kuruluşları daha da güçlendirilmeli, sağlık hizmetlerinin evlere ulaşmasını sağlayacak, "hemşire yardımcıları" gibi uygulamalar geliştirilmelidir.
- Yurttaşların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak ve daha etkin ve verimli hizmet sunmak amacıyla her basamak sağlık kuruluşunda Kürtçe konuşan sağlık personelinin bulunması sağlanmalıdır.

4.2.5. Turizm Sektörü⁸

Bölgede kalkınmayı sağlayacak en önemli ve umut verici alanların başında turizm gelmektedir. Bölge çok zengin bir turizm potansiyeline sahiptir. Yukarı Mezopotamya topraklarını oluşturan bölge kentleri ilklerin diyarıdır. Diyarbakır, Batman, Mardin, Adıyaman, Van, Kars kentleri başta olmak üzere bölgede bulunan yerleşim alanları tarih/ kültür /inanç turizmi için büyük bir potansiyel sunmaktadır. Yine bölgenin coğrafik yapısı ve iklim koşulları doğa turizmi için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Tüm bu potansiyeli değerlendirecek kapsamlı bir turizm politikası, bölgesel kalkınma için etkin bir rol oynayabilir. Bölgenin sosyo-ekonomik gelişimi için geliştirilen önermeler aşağıda sunulmuştur:

- Ülkenin turizm potansiyelini kum-deniz-güneş ya da kitle turizmi ile sınırlı gören yaklaşım değişmeli, bölgenin inanç, kültür ve doğa turizmi potansiyeli fark edilmeli, bölgesel kalkınma aracı olarak turizm stratejisi geliştirilmelidir.

⁸ Turizm sektörüne ilişkin önerilerin geliştirilmesinde, bu raporun ilk iki bölümünü hazırlayan Sayın Mustafa Sönmez'in önemli bir katkısı olmuştur.

- Bölgede bulunan tarihi kültürel varlıkların korunma-kullanım prensibi çerçevesinde restorasyonu sağlayacak bir Restorasyon Programı başlatılmalıdır.
- Güneydoğu'da Adıyaman-Şanlıurfa-Mardin-Diyarbakır destinasyonu çok önemli kültür ve inanç turizmi potansiyellerine sahiptir. Bu potansiyel değerlendirilerek, İspanya'nın Endülüs turizm endüstrisi deneyiminden çıkarılacak derslerle bölgenin Endülüs'ü yaratılabilir.
- Van Gölü Havzası, Selçuklu, Urartu ve Ermeni uygarlıkları ile ilgili taşıdıkları emsalsiz kültürel varlıklar sayesinde kendi başına bir destinasyon olma potansiyeline sahiptir. Ermenistan dışındaki ülkelerde yaşayan 2 milyona yakın Ermeni'nin ve Ermenistan vatandaşlarının Van Ahtamar adasındaki kilise ve diğer ören yerler başta olmak üzere Van ve çevresini ziyaretleri, kendi başına Bölge turizmine önemli kazançlar sağlayacaktır.
- Doğu'da Erzurum, Palandöken, Kars, Ağrı destinasyonunda entegre bir doğa/kış, kültür turizmi, için gerekli varlık birikimi ziyadesiyle mevcuttur.
- Yapısı ve tarihi bakımdan Çin Seddi'nden çok daha fazla turist çekme potansiyeli olan Diyarbakır Surlarının restorasyonları hızla tamamlanmalı, özel bir tanıtım programı hazırlanarak etkin bir tanıtımın yapılması sağlanmalıdır.
- 12 bin yıllık tarihe sahip Hasankeyf'i sular altında bırakacak Ilısu Barajından vazgeçilmelidir. Barajın yapımı için kullanılması planlan 3 milyar dolarlık kaynak bölgenin turizm altyapısını güçlendirmek ve geliştirmek için kullanılmalıdır.
- Hasankeyf'teki binlerde höyük ve mağaralar başta olmak üzere, keşfedilmemiş tarihi kültürel mekânların keşfi için, bölgenin tamamını kapsayan arkeolojik kazı çalışmaları yapılmalıdır.
- Fiziki altyapı ve konaklama tesisi gibi turizmin gelişmesini engelleyici eksiklikler hızla giderilmelidir. Otellerin kalitesinin yükseltilmesi ve yatak sayısının artırılması sağlanmalıdır.
- Turizm sektöründe ihtiyaç duyulan nitelikli işgücünün temini için turizm okullarının sayısı artırılmalı ve kapasiteleri geliştirilmelidir.
- Çevre ülkeler başta olmak üzere uluslararası

alanda, bölgenin turizm potansiyelinin etkin bir tanıtımı yapılmalıdır. Bu amaçla mevcut turizm envanterlerinin güncellenmesi sağlanmalıdır.

- Bölgede turizmin gelişimi, müstesna bir yeri olan bölge yeme-içme sektörüne, bölgede geliştirilecek el sanatlarına, hediyeelik eşya sektörüne, sivil havacılığa, bağlı olarak karayolu ulaştırma sektörüne önemli gelişme sahaları açacaktır.
- Komşu ülkeleri bölgeye çekmek için bir turizm kampanyası yürütülmelidir.
- Bölgede turizmin bölgesel kalkınma için etkin bir araç olabilmesi için şiddet ve çatışma ortamının sona erdirici, barış ve güven ortamını yaratacak politikalar geliştirilmelidir.

4.2.6. Ticaret Sektörü

Turizm ile birlikte ticaret sektörü bölgenin sosyo-ekonomik kalkınması için en fazla umut veren sektörlerin başında gelmektedir. Bölge, tarihi süreç içinde de büyük oranda ticaret yollarının kesiştiği bir kavşak rolü oynamış, bir ticaret merkezi olmuştur. Bölge vatandaşlarının çevre ülkelerde bulunan yurttaşlarla olan dil ve kültür ortaklıkları ticari ilişkilerin gelişiminde önemli bir fırsat sunmaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu ve Asya ülkelerine açılan kapısı olmaya aday olan bölgenin ticari kapasitesinin geliştirilmesi için önerilen politikalar aşağıda sunulmuştur.

- Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Batman illerinin hepsine hizmet sunabilecek konum ve kapasitede ortak bir uluslararası havaalanının yapılması bölgesel ticaretin önündeki en büyük engeli ortadan kaldıracaktır.
- Komşu ülkelerle ticaretin önündeki engeller kaldırılmalı, Irak başta olmak üzere komşu ülkelerle sınır ötesi ticaret teşvik edilmeli desteklenmelidir. Bu kapsamda sınır kapılarında iyileştirmeler yapılarak kapı sayısı artırılmalıdır.
- Habur sınır kapısına ek olarak Irak'la ticari ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik yeni bir sınır kapısının açılmalıdır. Bölgenin ticari hayatı için sınır kapıları neredeyse uluslararası havaalanı kadar önemlidir.
- Sınır ticaretinin serbest bırakılması gerekir. Ayrıca, Sınır Ticaret Merkezleri'ne acilen işlerlik kazandırılmalıdır. Bu merkezlerin ku-

rulması hızlandırılmalı, çalışmalarını engelleyici bürokratik engeller kaldırılmalı, çalışma yöntem ve esasları yerel paydaşlarla birlikte belirlenmelidir. Ülke halkının dil ve kültür zenginliği hem ticaret hem de turizmin gelişmesi için önemli bir kaynaktır.

- Bölgede üretilen malların tüketilmesi teşvik edilmeli, bu kapsamda büyük ölçekli ve batı merkezli işletmeler karşısında, yerelde bulunan küçük işletmeleri koruyucu önlemler alınmalı ve teşvik politikaları uygulanmalıdır.
- Bölgeler arasındaki farklar kadar bölge içindeki farklılıkların da ölçülüp, giderilmesi için çaba gösterilmeli. Bu amaçla bölge içindeki illerin arasındaki ilişkiler (ticaret, girdi kullanımı) geliştirilebilir.

4.2.7. Tarım ve Hayvancılık Sektörü

Mezopotamya toprakları, insanoğlunun tarım ile tanıştığı ilk yerleşim alanlarından biridir. Verimli Mezopotamya toprakları, sosyo-ekonomik gelişme açısından devrim niteliği taşıyan tarihsel süreçlerin beşiği olmuştur. Milli gelir ve istihdam içindeki payı açılardan ülkenin diğer bölge ve alt bölgeleriyle karşılaştırıldığı zaman, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde tarım sektörünün egemen olduğu aşikârdır. Tarım ve hayvancılığın bölgede önemli bir potansiyele sahip olmakla birlikte, bu sektörlerdeki istihdam imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle bu potansiyel, bölgenin ekonomik kalkınması için bir çare oluşturmuyor. Ancak, turizm ve ticaret başta olmak üzere diğer sektörlerin gelişimine paralel olarak tarım sektöründe meydana gelecek gelişmelerle sosyo-ekonomik gelişmeye önemli bir katkı sağlanabilir. Bölgede tarım ve hayvancılık sektörünün gelişimi için önerilen politikalar aşağıda sunulmuştur:

- Bölgede toprak mülkiyetinin durumu incelendiğinde, aile emeğinin esas olduğu ve ailenin toprak mülkiyetini elinde bulundurduğu küçük üreticiliğe dayalı toprak yapısından ziyade köylülerin bağımlı bulunduğu büyük toprak sahipliği ve topraksızlık egemendir. Bölgenin tarımsal potansiyelinin gelişimi, istihdamın sağlanması ve gelir seviyesinin artması olarak reformunu zorunlu kılmaktadır.
- Toprak mülkiyetinin yoğunlaşmasına sebep olacak büyük ölçekli tarım işletmelerinden ziyade, gelir dağılımında daha dengeli sonuçlar doğu-

racak aile işletmeciliği gibi küçük ölçekli işletmeler desteklenmeli ve özendirilmelidir.

- Bölgede kırsal kalkınmaya ağırlık verilmelidir. Kırsal kalkınma farklı gereksinimlere aynı anda cevap verebilir. Bölgede kırsal gelişme projelerinin hazırlanabilmesi için yerel paydaşlara, onların istekleri doğrultusunda çalışacak teknik kapasite sağlanmalıdır.
- Güneydoğu Anadolu Projesi bir an önce tamamlanmalıdır. GAP kapsamında sulama projeleri ne kadar çabuk tamamlanırsa, bölge üzerine olumlu etkisi o denli fazla olacaktır.
- Bugüne kadar Harran Ovası ile sınırlı kalan sulama alanları hızla genişletilmeli, bölgenin verimli toprakları hızla sulamaya açılmalıdır.
- GAP boyunca çiftçilere yönelik eğitim, örgütlenme ve tarımsal araştırma ayağının eksik bırakılması nedeniyle, sulamaya açılan verimli topraklarımızın önemli bir bölümü tuzlanmıştır. Sulama alanlarının genişletilmesi kadar önemli olan, çiftçilerimizin sulama başta olmak üzere tarımsal üretim alanında bilgi ve becerilerini geliştirmeyi hedefleyen kapasite geliştirme programları düzenlenmelidir.
- Bölgede sulamayı tarlaya götürecek kurum-sallaştırma, yapılandırılıp güçlendirilmelidir.
- Bölgeye özgü ürünlerin ve bölgenin kalıcı olarak görece avantajları olan, istihdam sağlayıcı emek-yoğun ürünlerin üretimine öncelik verilmelidir. Bölgede sulama ile birlikte hangi üretim deseninin amaca en uygun olacağını belirlemek için geniş kapsamlı etütler ile "optimum üretim deseni" belirlenmelidir.
- Araştırmalar ile arazi ve iklim en uygun organik tarım üretiminin planlanması sağlanmalı, hem bölge pazarına dönük hem de uluslararası pazara dönük organik tarımın gelişmesi teşvik edilmelidir.
- Tarımsal ürünlerin işlenmişlik derecelerinin artırılması hedeflenmelidir. Bu amaçla endüstriyel ürünlere bağlı tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi teşvik edilmelidir.
- Kısmen gerçekleşmiş olan ırk ıslahına devam etmek kadar, bölgenin koşullarında başarılı olacak yeni büyükbaş kültür hayvanı arayışına devam etmek de önemlidir. Öte yandan Türkiye'nin AB'ye uyumu açısından hayvancılıkta rekabet gücünü sürdürme şansının daha yüksek olduğu alan, özellikle Güneydoğu'da sürdürülen

küçükbaş hayvancılıktır. Bu konuda da et, süt ve yan ürünlerin değerlendirilmesi de önemlidir.

- Tarımsal desteklemenin kalıcı bir etki sağlaması için verimliliği artırıcı önlemlere ve fiyatları yükseltmekten çok, maliyetleri aşağı çekerek önlemlere önceli verilmelidir.
- Çiftçilerin teknik ve mali kapasitesini artırmaya olanak tanıyacak özel bir teşvik programı geliştirilmelidir.

4.2.8. Bilgi Teknolojileri ve Hizmet Sektörü

Geçmiş yıllarda sanayiye dayalı yatırım politikaları kalkınma için en önemli araç iken, bugün en önemli rolü hizmet sektörü oynamaktadır. Hizmet sektörü de günümüzde büyük oranda bilgi ve iletişim teknolojilerine, nitelikli işgücüne dayanmaktadır. Bu bağlamda, bölgedeki bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve nitelikli işgücünün oluşması, bölgenin sosyo-ekonomik kalkınması için çok önemli bir rol oynayacaktır. Bilgi Teknolojileri ve Hizmet Sektörünün gelişimi için önerilen politikalar aşağıda sunulmuştur:

- Bölgesel ölçekte hizmet sunabilecek, mekân, donanım, personel ve teknolojik altyapı itibarıyla örnek olabilecek ve bölge öğrencileri çekebilecek bir üniversite kurulmalıdır.
- Dicle Üniversitesi başta olmak üzere bölgede bulunan üniversitelerin mekânsal, teknik donanım, personel bakımından kapasitesi güçlendirilmelidir. Özellikle nitelikli ve deneyimli personellerin bölgeye gelmesi ve kalması için konut, ücret, sosyal yaşam gibi alanlarda teşvik edici düzenlemeler yapılmalıdır.
- Ucuz işgücüyle ulusal ve uluslar arası pazarda rekabet etmek sürdürülebilir bir politika değildir. Kalifiye işgücü yaratmak ve düşünsel girdisi daha yüksek sektörleri geliştirmek hedeflenmelidir.
- Bölgede bulunan birkaç merkez ilde Bilim Merkezlerinin kurulması sağlanarak toplum içinde bilgi ve teknolojinin yaygınlaşması, farkındalığın oluşması sağlanmalıdır.
- Bölgede bulunan kamu kurumlarının bilgi teknolojileri altyapısı iyileştirilerek, otomasyona geçmeleri sağlanmalı, kurumsal kapasiteleri artırılmalıdır.
- TÜBİTAK gibi bilimsel araştırma-inceleme

yapan kuruluşların birimlerinin mekânsal olarak bölgelere yayılması, bu kapsamda bölgede bulunan merkez illerde şubeler ya da enstitüler açması sağlanmalıdır.

- Bölgede bulunan tüm ilköğretim ve lise okullarında yeterli sayıda bilgisayar bulunan bilgisayar laboratuvarları oluşturulmalı, var olanların iyileştirilmesi sağlanmalıdır.
- Bölge genelinde bilgisayar kullanımını arttırmak amacıyla, yoksul kesime öncelik vermek üzere ucuz bilgisayar temini sağlanmalıdır. Üretici firmalarla görüşülüp özel bir kampanyanın düzenlenmesi sağlanmalıdır.
- Belediyeler bünyesinde bilgisayar ve internet kullanımı başta olmak üzere yurttaşların bilgi teknolojilerine erişimini kolaylaştıracak ve destekleyecek Bilgi Evleri oluşturulmalıdır, bu konuda belediyeler desteklenmelidir.
- Yazılım sektörü başta olmak üzere bilgi teknolojileri sektörünün gelişmesi, yeni firmaların oluşması amacıyla özel bir teşvik programı düzenlenmelidir.

4.2.9. İnşaat Sektörü

İnşaat sektörü bölge kentlerinin çoğunda en canlı sektörlerden biridir ve önemli oranda istihdam sağlayan bir sektördür. Bu sektörü canlı tutacak ve geliştirecek politikalar istihdamı artırırken, bölgesel kalkınmaya da önemli katkı sunacaktır. İnşaat sektörü için önerilen politikalar aşağıda sıralanmıştır:

- Bölgesel kalkınmada çok önemli bir yeri olabilecek olan hayat şartlarını iyileştirici kentsel iyileştirmeler inşaat sektörüne önemli bir katkı sağlayacaktır.
- Zorunlu göç sonucu bölge kentlerinde gecekondulaşma ve konut sorunu en önemli sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Bölge genelinde zorunlu göç mağdurları başta olmak üzere yoksul yurttaşlara dönük sosyal konut ve kentsel dönüşüm projeleri bir yandan önemli bir mekânsal ve sosyal dönüşüm sağlayacak, öte yandan inşaat sektörünü canlandırarak istihdam yaratacaktır.
- Bölgesel kalkınmada çok önemli bir yeri olan ulaşım altyapısının güçlendirilmesinde bölgedeki yerel firmaların tercih edilmesi ve yerelde bulunan insanların çalıştırılması önemli

bir istihdam olanağı sağlayacaktır.

- İnşaat ve konut sektörünü destekleyici kredi vb. alanlarda kolaylıklar sağlayacak bir teşvik politikası sektörün gelişmesine önemli bir katkı sağlayacaktır.

4.2.10. Sanayi Sektörü

Klasik kalkınma teorilerinin büyük çoğunluğu kalkınmayı büyüme ile büyümeyi de sanayi alanındaki gelişme ile eşdeğer olarak değerlendirmiştir. Ancak büyümenin her zaman kalkınmayı sağlamadığı, sanayileşmenin sosyal ve ekonomik kalkınma için yeterli olmadığı, hatta sosyal ve çevresel boyutları ve gelir dağılımını göz ardı eden bir sanayileşme sürecinin büyük boyutlarda sosyal ve çevresel sorunlar yarattığı artık günümüzde geniş kesimler tarafından kabul görmektedir. Öte yandan 20. yüzyılın son çeyreğinde bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen büyük gelişmeler sonrasında bilgi teknolojileri, hizmet sektörü gibi alanların kalkınma süreçlerinde çok daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte, dışa bağımlılığı azalmış bir ekonomik yapı ve sosyo-ekonomik gelişme için sanayi sektörü önemini korumaktadır.

Bölge genelindeki en zayıf sektör sanayi sektörüdür. Dolayısıyla kısa vadede sanayi sektörüne dayalı sosyo-ekonomik gelişme beklentisi gerçekçi değildir. Sanayileşme sürecinin yarattığı çevresel sorunlar da dikkate alındığında, bölgenin sosyo-ekonomik kalkınmasının sanayiden ziyade turizm, ticaret, tarım, inşaat, sağlık ve eğitim sektörlerine dayanması daha gerçekçi görünmektedir. Bununla birlikte bölgenin sosyo-ekonomik gelişiminin sağlanması, dışa bağımlılığın azalması ve sektörlerin birbirine eklenmesi için sanayi sektörünün gelişimi önemlidir. Bölgedeki sanayi sektörünün gelişimi için önerilen politikalar aşağıda sunulmuştur:

- Bölgede bulunan ve bölge dışında işlenen yer altı ve yer üstü zenginliklerinin bölgede işlenmesi sağlanmalıdır.
- Bölgede kısa vadede büyük ölçekli işletmelerin kurulması pek gerçekçi değildir. Özellikle tarım ve hayvancılık ürünlerini işleyecek küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarının gelişmesi teşvik edilmelidir.
- Bölgede kamu kurum ve kuruluşlarının tükettiği altyapı, yol, ulaşım-taşıma gibi alanlarda

ihtiyaç duyulan malzemeleri üreten ve istihdam yaratabilecek belediye şirketleri desteklenmelidir.

- Küçük Sanayi Sitesi ve Organize Sanayi Siteleri artırılarak, altyapı, üstyapı ve yönetim alanında yaşanan sorunlar giderilmelidir. Öte yandan ihtisas alanlarında Organize Sanayi Siteleri kurulmalıdır.
- Bölgede yerel sanayicinin ürünlerinin tüketimi teşvik edilmeli, bunu destekleyecek teşvik düzenlemeleri yapılmalıdır.
- Sanayi sektörü desteklenirken, sanayi atıklarının çevresel kirliliğe neden olmaması için gerekli yasal ve idari düzenlemeler yapılmalı, kontrol mekanizmaları etkin hale getirilmelidir.

4.3. Kalkınma Yönetimi

sosyo-ekonomik sorunların çözümü ve bölgeler arası farklılıkların giderilmesi, iyi bir kalkınma planı kadar iyi bir kalkınma yönetimine bağlıdır. Kalkınma yönetimi, planlama, uygulama, izleme ve değerlendirme süreçlerinin tamamını etkilemektedir. İyi bir kalkınma yönetimi olmaksızın, kalkınma sürecinin başarıya ulaşması mümkün değildir.

Bu çalışma kapsamında, yerellik (idari ve mali yerelleşme), katılım, bölgeselleşme, çok merkezlilik ve toplum önderliği kalkınma yönetiminin ana prensipleri olarak benimsenmiştir. Bu prensiplerin benimsenmesi sorunların doğru tespitini, doğru tespitlere dayalı etkin planlamaların yapılmasını, öz kaynakların etkin kullanımını ve yurttaşların ve yerel dinamiklerin kalkınma sürecini sahiplenmesini ve katılımını sağlayacaktır. İfade edilen prensiplerin hayat bulması ve kalkınma sürecinin başarıya ulaşması için önerilen politika önerilere aşağıda sunulmuştur:

- İdarî bakımdan, Türkiye, hem merkezî düzeyde hem de bölgesel düzeyde bölgesel kalkınmanın yönetilmesiyle ilgili yapılarını güçlendirmelidir. Bölgesel politikaları yerel ve merkezi düzeyde uygulayabilmek için kapasitenin artırılması, gerekli kurumların oluşturulması, insan ve finanssal kaynakların yaratılması gerekmektedir.
- Toplumun sorunlarını kendi ihtiyaçları doğrultusunda ve sorunlarını yaşadığı ortamda çözebilmesine, sürecin edilgen değil öznesi konumuna gelmelerine olanak tanıyan bir yönetim anlayışı esas alınmalıdır. Bu bağlamda, yerel yönetimle-

re lider rol biçilmeli, ayrıca yerelde bulunan aktörlerin planlama, uygulama, izleme ve denetleme süreçlerine katılımı sağlanmalıdır.

- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı tüm maddeleriyle kabul edilmeli, idari ve mali yerelleşme sağlanmalıdır. Kamu hizmetlerinin yurttaşlara en yakın seçilmiş organlar tarafından yönetilmesi sağlanarak, yurttaşların kamu yönetimi üzerindeki denetim ve kontrol olanakları artırılmalıdır.
- İdari ve mali yerelleşmeyi kapsamında, belirlenen 26 İl. Düzey NUTS bölgelerinin tamamı için, seçimle iş başına gelen bölgesel meclisler ve bölgesel yönetimler oluşturulmalıdır.
- Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kurulmasına dair çıkarılan yasa, adem-i merkezîyetçilik, yerellik (subsidiarity) ilkesi temelinde geliştirilen bölgeselleştirme politikaları ekseninde değerlendirildiğinde, genel olarak merkezi yönetimin, özelde ise DPT'nin bölgesel ayaklarını oluşturma konsepti içinde hazırlandığı görülmektedir. GAP'ın merkezîyetçi yapısının başarısızlığı düşünüldüğünde, bölge kalkınma ajanslarının yönetimine seçilmiş yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının etkin katılımının sağlanması ve amacına uygun olarak iç dinamiklerin harekete geçirilerek yerinden yönetimin tam anlamıyla harekete geçirilmesi yerel ve bölgesel kalkınma için elzemdir.
- Bölge Kalkınma Ajansları yasasında yer alan NUTS 2 düzeyindeki 26 bölgeden Diyarbakır'ın içinde bulunduğu TRC 2 bölgesi yeniden düzenlenmeli; Diyarbakır sosyo-ekonomik açıdan benzeştiği illerle aynı bölgede yer almalı; diğer 15 Büyükşehir belediyesi gibi Diyarbakır da merkez il statüsüne alınmalıdır.
- Bölgesel Kalkınma Ajanslarına ilişkin yapılacak hukuki düzenlemeler yukarıdaki eleştiriler ışığında tamamlanmalı ve bu ajansların kurulma süreci hızlandırılmalıdır.

4.4. Kısa Vadeli Acil Politikalar⁹

Bölgenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar, yaşanan yoksulluk ve yoksunluğun bo-

yutları, orta ve uzun vadede sonuç verecek bir planlama sürecini beklemeksizin acil önlemler almayı zorunlu kılmaktadır. Acil önlemler yoksulluğu azaltmayı, gelir düzeyini ve alım gücünü artırmayı ve hayat şartlarını iyileştirmeyi amaçlamalıdır. Kısa vadeli acil önlemler olarak önerilen politikalar aşağıda sunulmuştur:

- İşsizlik sigortası uygulamasına kademeli olarak geçilmelidir. Uygulama sosyo-ekonomik açıdan en kötü durumda olan bölgede başlatılarak, sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi-ne bağlı olarak kademeli olarak tüm Türkiye genelinde yayılmalıdır.
- Süregelen yeşil kart, yaşlılar ve özürllülerle ilgili programlara ek olarak Şartlı Nakit Transferi'nin amaçlanan kapsama getirilerek sürdürülmesi önemlidir. Şartlı Nakit Transferi programı acilen ülkedeki % 6'lık yoksul kesimi kapsayacak şekilde genişletilmelidir.
- "Eğitime %100 Destek Kampanyası" benzeri bir uygulamanın sağlık altyapısını kapsayacak biçimde genişletilmesi anlamlı olacaktır.
- Bölgede elektrik ve su (belirli bir limit ölçüsünde) tüm hanelere, bedelsiz olarak sağlanmalıdır.
- Yoksullukla mücadele ve sosyal politikalar kapsamında tüm ilköğretim öğrencilerine okul günlerinde bedelsiz, sıcak öğle yemeği verilmelidir.
- Eğitim yatırımları mutlaka artırılmalı, bedelsiz ders kitabı uygulamasının devam etmesi sağlanmalıdır.
- Sosyal dayanışma ve paylaşım ağlarının oluşturularak yoksul yurttaşların gıda ve giyim ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Belediyelerin Gıda Bankaları ve Giyim Bankaları kurmaları zorunlu hale getirilmeli, bu amaçla gerekli kaynak transferi yapılmalıdır.
- Her 50.000 nüfusa bir toplum merkezi düşecek şekilde bölge genelinde Toplum Merkezleri artırılmalıdır. Her toplum merkezinde 5 sosyal hizmet görevlisinin istihdam edilmesi sağlanmalı, ayrıca her toplum merkezinde kı-

⁹ Bu bölümde yer alan öneriler büyük oranda TESEV tarafından hazırlanan "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyo-ekonomik Öncelikler (2006)" araştırmasından yararlanılarak geliştirilmiştir.

sa dönemli kurslardan geçtikten sonra, yaklaşık 50 kişinin çocuk ve yaşlı odaklı faaliyetlerin düzenlenmesi; özellikle yoksul mahallelerin fiziksel olarak iyileştirilmesi ve binaların tamiratına yönelik işler; gençlik kulüpleri (tiyatro, spor, müzik, vs.) gibi alanlarda çalışmalarını sağlayacak sosyal hizmetler karşılığı gelir desteği programı uygulanmalıdır. Bu toplum merkezlerinin kuruluş ve yönetim yetkisi Belediyelere devredilmeli ve gerekli kaynak transferi sağlanmalıdır.

- İstihdam öncesi kısa dönem kurslar yaygınlaştırmalı, bu kurslara katılımın teşvik edilmesi için, -AB-İŞKUR projelerinde olduğu gibi- kurslara devam ettikleri sürece istihdam editentlere verilecek ücret kadar ödeme yapılmalıdır.
- Sosyal yardım programları ve emek yoğun geçici istihdam projeleri desteklenmelidir.
- Zorunlu göç mağdurlarının mağduriyetlerini bir nebze de olsa gidermek için gerekli tazminatlar ödenmeli, bu konuda çıkarılan yasa içerik, kapsam ve yönetim olarak iyileştirilmelidir.
- Köylerine dönmek isteyen zorunlu göç mağdurlarına konut, geçim, ulaşım vb. alanlarda gerekli destekler sunulmalı, üretime yeniden katılmaları hızlandırılmalıdır. Öte yandan buldukları kentlerde kalmak isteyen yurttaşlara dönük ekonomik, sosyal, kültürel, psikolojik vb. alanlarda destek sunacak bir Entegrasyon Programı geciktirilmeksizin başlatılmalıdır.
- Bölge genelinde geliştirilecek sosyal konut projelerinde zorunlu göç mağdurlarına öncelik verilmeli, bu kesimlere dönük özel bir program oluşturularak konut ihtiyaçları giderilmelidir.
- Yurttaşlar arasında sosyal dayanışma ve paylaşım ağlarının örülmesi amaçlı kampanyalar düzenlenmeli. Kardeş aile, kardeşini seç gibi kampanyalar çeşitlendirilerek teşvik edilmelidir.

4.5. Kalkınma Finansmanı

Bölgenin sosyo-ekonomik sorunlarının çözümü büyük miktarda mali kaynak gerektirmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin ekonomik büyüklüğü, bölgenin doğal zenginlik kaynakları, AB uyum süreci ve uluslararası dinamiklerin kalkınma ve inşaa süreçlerine olan ilgisi dikkate alındığında, istikrarlı ve kararlı bir çaba ve gerekli idari, mali ve hukuki düzenlemelerle kalkınma sürecinin finansmanı zor olmayacaktır. Kalkınma

sürecinin finansmanı için aşağıdaki politikalar önerilmektedir.

- Yerel ve bölgesel doğal zenginlik kaynaklarından (su, enerji, madenler, petrol vb.) elde edilen gelirin yerel ve bölgesel dinamikler ile ortak belirlenecek bir bölümü yerel ve bölgesel kalkınma ve sosyo-ekonomik sorunlarının çözümü için kullanılmalıdır.
- Bir kaynak seferberliği ilan edilmeli, kamu kaynaklarının 21 ilde odaklanması sağlanmalıdır.
- Özellikle işveren kesimini kapsayan, sadece bölgesel kalkınma amacıyla kullanılmak üzere özel bir vergi toplanmalıdır.
- Şans oyunları, iletişim gibi gelir alanlardan, sadece bölgesel kalkınma ve sosyo-ekonomik farklılığı giderme alanında kullanılmak üzere özel vergi alınmalıdır.
- AB, BM, Dünya Bankası başta olmak üzere uluslararası kuruluşların desteğini sağlamayı amaçlayan bir fonun oluşturulması için destek aranmalıdır.
- Yerel yönetimlere aktarılabilecek kaynaklarla kent ve kasabaların "daha yaşanılır" hale gelmesi sağlanmalıdır. Bu kapsamda, yerel yönetimlerin Dünya Bankası, Avrupa Birliği gibi fon sağlayan kurumlardan geçici istihdam amaçlı kredi ve hibe almaları kolaylaştırılmalıdır.

4.6. Sonuç

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik sorunların çözümü ve bölgeler arası sosyo-ekonomik farklılıkların giderilmesi uzun vadeli ve kapsamlı bir bölgesel kalkınma stratejisini gerektirmektedir. Bölgesel kalkınma sürecinin başarısı tüm sektörleri birlikte ele alan entegre bir planlamayı gerektirmektedir. Bölgenin öz kaynaklarına dayanmak, dışa bağımlılığı azaltmak, sektörler arası eklemlenmeyi ve ekonomik yapının iç tutarlılığını sağlamak gerçek anlamda sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlayacaktır.

AB üyelik süreci bölgeler arası sosyo-ekonomik farklılıkların giderilmesi ve en kötü durumda olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere geri kalmış bölgelerin gelişimi için büyük bir fırsat sunmaktadır. Bu sorunların çözümü aynı zamanda uyum sürecinin bir zorunluluğudur ve müzakere başlıklarının en önemlilerinden birini oluşturmaktadır. Kalkınma sürecinin AB üyelik süreci ile birlikte ve onun bir parçası

olarak değerlendirilmesi başarı olanaklarını artıracaktır.

Bölgenin sosyo-ekonomik sorunlarının çözümü iyi bir planlama kadar iyi bir kalkınma yönetimini gerektirmektedir. Seksen yıllık idari deneyim, 40 yılı aşkın DPT deneyimi ve 9 adet kalkınma planları aşırı merkezi yönetim süreçleriyle kalkınma sürecinin başarılı bir şekilde yönetilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Dünya deneyimleri de göstermektedir ki kalkınma sürecinin başarısı, yerelliği ve katılıma dayalı, toplumun sürecin öznesi haline gelmesine olanak tanıyan bir kalkınma yönetimini gerektirmektedir. AB'nin idari anlamda en temel yaklaşımlarından biri bölgeselleştirme politikasıdır. Bölgeselleştirme politikalarının bir sonucu olarak "Bölgeler Avrupası" kavramının Birlik tarafından kullanıldığı görülmekte-

dir. Nitekim uyum süreci kapsamında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasının 2002 yılında tamamlanmış ve 26 Düzey II bölgeleri için Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kurulmasına dair kanunun kabul edilmiştir. Tüm gelişmeler dikkate alınarak bölgeselleştirme, idari ve mali yerelleştirme, çok merkezlilik, toplum önderliği kalkınma yönetiminin ana prensipleri olarak önerilmiştir.

Bölgenin içinde bulunduğu yoksunluk ve yoksulluğun boyutları, sonuçları orta ve uzun vadede görülecek bir kalkınma planına paralel olarak, kısa vadeli acil politikalar geliştirilmesi gerektirmektedir. Yoksulluğu düzeyini azaltmak, gelir seviyesini ve alım gücünü artırmak, hayat şartlarını iyileştirmek kısa vadeli acil politikaların ana hedefleri olarak önerilmiştir.

KAYNAKÇA:

- Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu (2007), İPA Bileşenleri, URL:http://www.avrupa.info.tr/AB_Mali_Destegi/2007_Sonrasi/Bilesenler.html?LanguageID=1
- Avrupa Komisyonu (1998), Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu, Brüksel.
- Avrupa Komisyonu (1999), Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1999 Düzenli Raporu, Brüksel.
- Avrupa Komisyonu (2000), Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Düzenli Raporu, Brüksel.
- Avrupa Komisyonu (2001), Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2001 Düzenli Raporu", Brüksel.
- Avrupa Komisyonu (2002), Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu, Brüksel.
- Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2007), Yatırım Teşvik İstatistikleri, URL:http://www.hazine.gov.tr/stat/yatirimtesvik_ist.htm
- Commission of European Communities (2006), Turkey 2006 Progress Report, Brussels.
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (2007), İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/biid/ibbs.html>
- Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi (2007), Kentsel ve Bölgesel Sorunlar Güçlükler Tespitler ve Çözüm Önerileri. Kurmuş ve diğ. (2006), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyo-ekonomik Öncelikler, TESEV Araştırması, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) (1991), Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, Kanun No: 3723.